

HENRI BERGSON

Henri Bergson, analitik felsefe ve kıta felsefesinde yirminci yüzyılın ilk yarısında etkili olmuş bir filozoftur. 1859'da Paris'te Polonya asıllı üst sınıf Yahudi bir ailede dünyaya geldi. Çocukluğunda Londra'da bulunduğu kısa bir dönem dışında hep Paris'te yaşadı. Genç yaşta matematiğe ilgi duyan Bergson, daha sonra felsefe okumaya karar verdi. Paris Üniversitesi'nde (Sorbonne) felsefe öğrenimi gördü ve doktora yaptı, ardından farklı kurumlarda ve Collège de France'ta dersler verdi. Bergson, gerçekliği anlamlandırmada pozitivist akılcılığa karşı deneyim ve sezgiyi öne çıkarmasıyla tanındı. Felsefe alanında metafizik, epistemoloji ve estetiğe katkılarıyla anılan Bergson, "zaman" üzerine yazdı, yanı sıra hafıza, özgürlük, bilinç ve evrim konularıyla da ilgilendi. 1918'de Fransız Akademisi'ne kabul edildi. 1927'de Nobel Edebiyat Ödülü'ne, 1930'da Fransa Şeref Nişanı'na (Légion d'honneur) layık görüldü. Çalışmaları edebiyat, psikoloji ve sosyoloji disiplinleri üzerinde etki yarattı, ayrıca Maurice Merleau-Ponty ve Gilles Deleuze gibi yirminci yüzyıl düşünürlerini de etkiledi. *Madde ve Bellek* (1896), *Gülme* (1900), *Yaratıcı Tekâmül* (1907), *Manevi Enerji* (1919), *Süre ve Eşzamanlılık* (1922) ve *Ahlak ile Dinin İki Kaynağı* (1932) gibi eserleri felsefe klasikleri arasındadır. Bergson, 1941'de işgal altındaki Paris'te öldü.

HENRI BERGSON

ZAMAN İDESİNİN TARİHİ

COLLÈGE DE FRANCE DERSLERİ 1902-1903

ÇEVİREN: NİHAN ÇETİNKAYA

HISTOIRE DE L'IDÉE DE TEMPS

COURS AU COLLÈGE DE FRANCE 1902-1903

© Presses Universitaires de France/Humensis, 2016

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 735

KAVRAMLAR VE PRATİKLER 14

ISBN 978-605-399-642-2

1. BASKI İSTANBUL, ŞUBAT 2024

© İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ İŞLETMESİ

YAZIŞMA ADRESİ: HACIAHMET MAHALLESİ, PİR HÜSAMETTİN SOKAK, No:20, 34440, BEYOĞLU / İSTANBUL
TELEFON: 0212 311 64 63 - 311 61 34 / FAKS: 0212 216 24 15 • SERTİFİKA No: 51672

www.bilgiyay.com

E-POSTA yayin@bilgiyay.com

DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

ÇEVİRİ EDITÖRÜ OĞUZ HAŞLAKOĞLU

YAYINA HAZIRLAYAN CEM TÜZÜN

DİZGİ, UYGULAMA VE KAPAK GÖRKEM DİDEM ÖZTUNCER

DİZİN ERVA AKÇA

BASKI VE CİLT BİNCAN MATBAACILIK YAYINCILIK SANAYİ VE TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ

TAYAKADIN MAH. ULUBATLI HASAN CAD. NO:255 ARNAVUTKÖY İSTANBUL

TELEFON: 0212 401 98 43 • SERTİFİKA No: 72758

İSTANBUL BİLGİ UNIVERSITY LIBRARY CATALOGING-IN-PUBLICATION DATA

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ KATALOGLAMA BÖLÜMÜ TARAFINDAN KATALOGLANMIŞTIR.

Names: Bergson, Henri, 1859-1941, author. | Çetinkaya, Nihan, translator.

Title: Zaman idesinin tarihi : Collège de France dersi 1902-1903 / Henri Bergson ; çeviren Nihan Çetinkaya.

Description: İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2024. | Includes bibliographical references and index.

Series: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları ; 735. Kavramlar ve Pratikler ; 14.

Identifiers: ISBN: 9786053996422 (paperback)

Subjects: LCSH: Time. I Time --Philosophy.

Classification: LCC: BD638 .B41519 2024

HENRI BERGSON

ZAMAN İDESİNİN TARİHİ
COLLÈGE DE FRANCE DERSLERİ
1902-1903

ÇEVİREN
NİHAN ÇETİNKAYA

İçindekiler

vii	Çevirenin Notu	
xi	Türkçe Baskıya Önsöz	
	OĞUZ HAŞLAKOĞLU	
xvii	Sunuş	
1	<i>Birinci Ders</i>	5 Aralık 1902
17	<i>İkinci Ders</i>	12 Aralık 1902
35	<i>Üçüncü Ders</i>	19 Aralık 1902
51	<i>Dördüncü Ders</i>	26 Aralık 1902
67	<i>Beşinci Ders</i>	9 Ocak 1903
83	<i>Altıncı Ders</i>	16 Ocak 1903
99	<i>Yedinci Ders</i>	23 Ocak 1903
115	<i>Sekinci Ders</i>	30 Ocak 1903
129	<i>Dokuzuncu Ders</i>	6 Şubat 1903
145	<i>Onuncu Ders</i>	13 Şubat 1903
161	<i>On Birinci Ders</i>	20 Şubat 1903
177	<i>On İkinci Ders</i>	27 Şubat 1903
195	<i>On Üçüncü Ders</i>	13 Mart 1903
213	<i>On Dördüncü Ders</i>	20 Mart 1903
229	<i>On Beşinci Ders</i>	27 Mart 1903
245	<i>On Altıncı Ders</i>	3 Nisan 1903
261	<i>On Yedinci Ders</i>	24 Nisan 1903
279	<i>On Sekizinci Ders</i>	1 Mayıs 1903
299	<i>On Dokuzuncu Ders</i>	8 Mayıs 1903
315	<i>Ek-1</i>	Zaman İdesi
321	<i>Ek-2</i>	Bay Bergson'un Dersi 1902-1903
329	Bergson Çalışmalarıyla İlgili Kullanılan Kısaltmalar	
331	İsimler Dizini	

Çevirenin Notu

Bu ders kayıtlarının çevirisini üstlenmek, yapmaktan hiç bıkmayacağım bir şeyin olanağını da beraberinde getirdi: felsefe derslerine misafir öğrenci olarak katılmak. Henri Bergson'un zaman idesinin tarihini incelediği bu dersine kapı aralığında bir kedi gibi sızdım. Bu misafirliliği ve öğrenciliği çok sevmiş olmalıyım ki metnin çevirisini hiç bitirmek istemedim. Bunun şahsım için olduğu kadar okur için de önemli olduğunu düşündüğüm sebeplerine değinmek aynı zamanda çeviriyle ilgili önem arz eden bir iki açıklama yapma fırsatını da sunacaktır.

Metnin, bir sahnesi olması ve dahası, sözcükleri, telaffuz edenin ağzından çıktığı hâliyle, Bergson'un ifadesiyle bölünmez, basit bir hareketin –“öğeleri” değil ama– “parçaları” olarak bizlerle buluşturuyor olması, onu salt yazı olmaktan çıkarıp, Bergson'un canlı sözüne dönüştürerek, bu dersin süresinin sonsuza dek sürmesini teminat altına almıştır. Hâl böyle olunca, zamanı süre cinsinden açmaya hasredilmiş bu ders özelinde, formun içerikle hatta varlığın bilgiyle tam örtüştüğünü söylemekte bir beis olmasa gerek. Bu denli istisnai bir metnin çevirisinin omzuna da ayrı bir sorumluluk yüklenmiş oluyor: Sahnenin canlılığına sadık kalmak, süresini, akışını donduracak hiçbir müdahalede bulunmamak. Bu uğurda, hocanın her tekrarını, nadiren de olsa bitirmediği cümlelerini, anlamı pekiştirmek için sıraladığı yakın anlamlı sözcükleri olduğu gibi korumak gerekti. Aynı şekilde, “ve” bağlacının, “şey” kelimesinin, “başka bir deyişle”, “yani” gibi ifadelerin de sıkça kullanılmış olduğu fark edilecektir. Çeviriye dair her türlü teknik çabayı da beraberinde getiren bu süreçte, ana yardımcı unsur ise, o sahneyi yaşamak, dersin hocasını tanımak, onun öğrencilerinden birine dönüşmek, Bergson'un tabiriyle onun hareketinin içine yerleşmek oldu.

Matematik alanında çok parlak bir öğrenci iken kendisinden beklenmeyecek şekilde felsefe yolunda ilerlemeyi seçen Bergson’un her ne kadar sorgulamalarına zemin teşkil etmesi açısından ağırlık verdiği bilim dalı biyoloji olsa da –ki Aristoteles’e yakınlığı buradan da okunabilir–, fizik ve matematiğe ilgisinin devam ettiğini biliyoruz. Nitekim, bu derslerin, matematiğin kesinliğine duyulan güvenin giderek sarsıldığı ve zeminin sorgulanmaya başlandığı bir krizin orta yerine tarihlenmesi, onun burada matematiğin saptığı yola ilişkin yaptığı eleştiriyi birlikte ele alınabilir. Bergson’a göre bilimin ve felsefenin tercih etmediği yol, düşüncenin eğimini geri çıkarmaya çalışmaktan geçer:

Ayırt edilmiş sabit konturlara sahip kavramlardan yola çıkarak devingenliği ve süreyi bu kavramlarla yeniden kurmaya çalışmak yerine, onları aşmak, en azından geçici olarak “kategorileri bertaraf etmek” suretiyle saf sürede konumlanmayı başarmak ve oradan kavramlara geri inmek.

Bunun bir bakıma imkansız istemekle eşdeğer olduğu aşikar. Zira Bergson’un kendisi de aynı tuzağın içinden konuşmak zorundadır: Anadilinin. Dolayısıyla, onun “bir şeyi içeriden bilmek o şeyi basit olarak, dışarıdan bilmekse bileşik olarak bilmektir” derken basit ve mutlak olana atfettiği değer aynı zamanda tehlikesine değinmemiş olması, bu tuzağa düştüğünün en güzel kanıtı olmalı. Zira kavramsal düşünceden serbest kalmak, Kant’ın işaret ederken bizi içine hapsedmiş olduğu bir imkansızlık olarak karşımıza dikilmektedir. İdea’nın kavramsallaştırılan özne tarafından yaratılan bir idealler sistemine dönüşmesiyle, kitabın daha başlığından itibaren, çeviride genel olarak karşılaştığımız tüm zorlukları temsilen önümüze çıkması tesadüf olmasa gerek. Bergson’un bu ders sırasında telaffuz ettiği şu cümle bu açıdan manidar:

Salt uygulamaya yönelik bir entelektüel süreç içinde de olsak, kavramı idealleştirilmeye, spekülâtif, sadece serbest düşünme için var olan bir şey olarak kabul etme eğilimi gösteririz.

Bu eğilimin ana sebebi, Bergson’un da içinde yetiştiği Batı geleneğinin, Kant’la birlikte geri dönülmez bir şekilde “idea”nın yerine kavramı koyması, onu Hegel’den itibaren idealleştirmiş olmasıdır. Fransızcada “idée” kelimesi bir fikre, bir düşünceye, bir kavrayışa gönderme yaptığı gibi, Platoncu anlamından düşmüş bir ideaya da gönderme yapmaktadır; tıpkı bu kitabın

başlığında olduğu gibi. Nasıl ki “zaman fikrinin tarihi” diyemiyorsak, “zaman İdeasının tarihi” de diyemiyoruz. Bu yüzden “idée” kelimesini, okunuşuyla “ide” şeklinde karşılamakla yetindik. Bu tercih, çevirinin sefaletini ve ihtişamını aynı anda gözler önüne seriyor: Fransızcaya Yunancadan giren “idée”nin bu serüvenine dahil olmamız, onu dışarıdan kuşatmaya çalışan bizler için çevirisini imkansız kılsa da, açılımında düşünce ufkumuzu genişleten bir imkanın varlığına işaret ediyor. Gelgelelim anadilimizin bize dayattığı yerlerde, kelimeyi “fikir” olarak çevirmek durumunda kalmış olmamız, özellikle Arapça “fikir” kelimesinin Türkçe “düşünce” anlamına geldiği düşünüldüğünde, bizi kendi dilimizin içindeki unutuşumuzu sorgulamaya götürmesi açısından önem arz etmekte.

Bergson’un Batı düşüncesinin Eski Yunan’dan devşirdiği mirası yüklenerek izlediği yolu, felsefe ve bilim tarihleriyle karşılaştırmalı olarak zaman mefhumu üzerinden ele alırken içeriden bir eleştiriye tabi tuttuğu bu ders, düşünmek fiilini her türden bilimsel faaliyete geri kazandırmaya hiç olmadığı kadar ihtiyaç duyduğumuz günümüzde son derece ayrıcalıklı ve hâlâ güncel sayılabilecek bir konuma oturmakta, bugünün akademik ortamında unuttuğumuz ya da unutmuş görüldüğümüz bir eksikliği, felsefe ve bilim tarihlerini yeniden birlikte okuma pratiğinin eksikliğini duyan ve imkansız bir limit olarak gören herkesi Bergson’un *virtüel* amfisine davet etmektedir.

Zamanda yolculuk ederek bu derslere katılabilmeme vesile olan sevgili hocam Ferda Keskin’e başta olmak üzere, sabır, iyi niyet ve bir çeşit sevgiyle bana ihtiyaç duyduğum tüm süreyi veren sevgili Cem Tüzün’e, çeviriye yaptığı katkılarından ve işbirliğinden dolayı danışman hocam sevgili Oğuz Haşlakoğlu’na ve son olarak, on altıncı dersin içeriğinde yapmış olduğu düzeltmeler ve gözlemler için sevgili hocam Baha Zafer’e sonsuz teşekkürler.

Türkçe Baskıya Önsöz

Öncelikle söze, Henri Bergson'un 1902-1903 yılları arasında Collège de France'da verdiği "Zaman *İdesinin* Tarihi" başlıklı bir dizi dersin Türkçeye kazandırılmasıyla ilgili sürece, elinizdeki çevirinin sahibi olan doktora öğrencim Nihan Çetinkaya sayesinde dahil olduğumu söyleyerek başlamalıyım. Çeviriyle ilgili kimi terimler için kendisinin önerilerini bana açarak tartışmak istemesiyle birlikte de kaçınılmaz olarak metnin bir parçası hâline geldim. Felsefe çevirilerinin Türkçe düşünce kültürünü bir karmaşaya sürüklediğini bilen ve bundan da oldukça şikayetçi birisi olarak bu durumdan tüm yoğun programıma rağmen daha fazla kaçamazdım. Daha sonra yayınevi tarafından önce kitaba bir önsöz yazmam sonra da doğrudan editörlüğünü üstlenmem istendiğinde, Bergson düşüncesini daha gençlik yıllarımdan İngilizce çevirilerinden tanıdığım *Matter and Memory* (1896) ve *Creative Evolution* (1907) kitaplarından hafızamda geri çağırمام gerekti. Benim için Bergson metafiziğini dikkate değer kılan iki yönü vardı: Birincisi özellikle *Madde ve Bellek*'te ortaya koyduğu, metafiziği bilimle bir araya getiren felsefe yapma tarzındaki kendi döneminin tipik pozitivist ve esasen indirgemeci eğilimlerine meydan okuyan karşı-indirgemeci denilebilecek tavrı; diğeri ise Descartes'ın 20. Yüzyılın başında dahi kendisini iyiden iyiye hissettiren düalizm çıkmazının farkında oluşu ve 'sezgi' ve 'süre' kavramlarıyla bunu aşma çabasıydı.

Bu tutumu, Bergson'un özellikle 20. yüzyılın ilk yarısı içinde "idealist" olarak yaftalanmasını mümkün kılan bir kolaycılığa oldukça büyük bir avantaj sunuyordu. Oysa, Bergson okuyan herkes onun tüm idealizmine rağmen bilime karşı belki de kendi bilimsel ve matematik arka planından

gelen¹ derin bir ilgiyle aslında çok ciddi bir eğilimi olduğunu hemen anlar. Onun için de bizatihî bir metafizikçi olarak tüm kariyerini tümüyle bilimsel kabûl görmüş bir metafizik hipotezin peşinde geçirmiştir yargısına varmak pek yanlış sayılmaz. Öyle ki 1922’de Einstein’la, zaman üzerine, kendiliğinden gelişen planlanmamış meşhur tartışma nedeniyle özellikle o dönem bilimin ikonu hâline gelmiş bir tarihsel figür karşısında mütevaziliğiyle yenilgiyi kabul ettiğini ilan ederek tüm şöhretine gölge düşürmekten çekinmemiştir. Daha sonra Deleuze’le gündeme geldiğindeyse, onun *Bergsonculuk* (1966) kitabının sonunda da özetlediği gibi² bilincin zamanla olan ilişkisinde bellek/hafıza vurgusunun merkezi bir mesele oluşunun vurgusunda, arka planında Bergson’a bir Fransız düşünür olarak hakkının verilmesi gerekliliğini de barındırdığı izlenimi verir.

Elinizdeki kitabın daktilo edilmiş bir ders metni olduğunu düşünerek öncelikle Bergson’un ne kadar etkileyici bir konuşmacı ya da tam ifadesiyle bir söylev ustası oluşuna hayranlık duyarak başlamak gerekir. Bu vesileyle, edebiyat alanında *Creative Evolution* (1907) kitabıyla Nobel ödülü alması –bir felsefe metni olması itibariyle ironik yanına rağmen– elbette bir tesadüf olarak görmemek gerekir. Yine de her şekilde Bergson’u yalnızca edebî mahareti ve yeteneğiyle anmak yanlış olur. Bir metafizikçi olarak felsefe tarihi bilgisinin kapsamı gerçekten şaşırtıcıdır; çünkü bu durum doğrudan ‘mesele’ odaklı olması bakımından tarihsel ya da salt entelektüel bir kaygının ötesinde derinleşmeyi kendisine dert edinmiş bir filozofun gayretini bize gösterir. Zaman meselesini ele aldığı bu dersin kitabı gerçekten de bu anlamda Bergson düşüncesini anlamak için oldukça önemli bir giriş metni olarak görülmedir. Bergson burada bize sadece kendi düşüncesinin omurgasını temin etmekle kalmaz aynı zamanda da –Kant’tan mülhem– kendi arkitektöniğinin ‘sezgi’ ve ‘süre’den sonraki en son ögesi olan “élan vital”in (dirimsel itki) ilk eskizlerini de görmemizi sağlar.

‘Zaman’ konusu elbette felsefenin en temel meselesi olan ‘varlık ve oluş’ bağlamının Kant sonrası modern düşüncede bilimle ister istemez çakışması kaçınılmaz kesişim kümesini temsil ediyor. Böylece zaman bize oluş/akış bağlamında ardışıklık (zamansallık) ve bir aradalık (mekansallık) bağ-

1 Lise yıllarında, biri, yaptığı bilimsel bir çalışma, diğeri de çözdüğü bir matematik problemi için olmak üzere iki ödül almıştı.

2 *Bergsonism*, Deleuze, Gilles, Zone Books -New York, Trns. By Hugh Tomlinson, Barbara Haberjam, p.118

lamlarının kavram gibi kalıcı bir öge içinde nasıl tesis edildiği sorunsalını veriyor. Bergson, ilginç bir biçimde zamanla ilgili olarak mekândan çok burada kavramla ilgili olduğunu gösteriyor. Bunun nedeni ise felsefe tarihinin perdesinin açılış sorunsalının modern bağlamda hâlâ geçerli olduğuna olan inancı olarak değerlendirilebilir. Burada ‘kavram’ derken Bergson’un zihninde öncelikle Platon’un ‘*idea*’sının modern düşüncedeki indirgenmiş karşılığı olduğunu görmek gerekir; çünkü biz değişime tâbi olmaksızın değişimin sebebi ve mahiyeti olan *idealeidos*’la ilk kez Platon’la ve onun diyaloglarında sahneye çıkarılan Sokrates figürü üzerinden tanışıyoruz. Tam burada belki de Bergson’un pek fark edilememiş ya da en azından gereken şekilde vurgulanmamış bir felsefî/ideolojik konumunu tartışmak gerekiyor; yeni Platonculuk. Bu anlamda, Bergson düşüncesini bir bütün olarak elekten geçirdiğimizde sorunsal bağlamının aslında tipik yeni Platoncu öğeler barındırdığını görmek hiç de zor değil. Ne var ki Bergson da zâten bu durumu ele aldığı zaman meselesini açtığı felsefe tarihi içinde yeni Platonculuğu anarak ortaya koyuyor. Ne var ki bizatihî kendi yeni Platonculuğunu görebildiğinden belki de o kadar emin olmamak gerekir. Aslında farkında ya da değil, bize kendi yeni Platonculuğunun ipuçlarını Plotinos’a olan hayranlığında sanki ele veriyor. Plotinus’tan, Platon ve Aristoteles’in en iyi yanlarını alarak aşkın bir senteze ulaşmış neredeyse kusursuz bir örnek olarak bahsettiğini söyleyebiliriz. Batı düşüncesi tarihi içinde neredeyse bir resmi geçit hâlini alan “Platoncu Aristotelesçilik” geleneği, bu iki abidevi ismin aralarındaki tüm uzlaşmaz felsefi sav karşıtlığına rağmen bir tür kültürel ritüel içinde birleştirilme çabasıyla, kendi içinde sorgulanması gereken bir durum ortaya koyar. Bergson’un, Fransız düşüncesinin İngiliz ve Alman düşüncesine kıyasla Kadim Grek düşüncesine daha sadık oluşu yönündeki yaklaşımı da yine bu metinde belirtmesi açısından sözü edilen sentezci geleneğin bir savunucusu olduğu izlenimini verir. Yine de Bergson için görece hâlis bir yeni Platoncu denilebilir; çünkü Plotinos’a verdiği merkezî önem dönemin bilimsel bulgularını dikkate alan gözlemleriyle birleştiğinde kendisini modern bir yeni Platoncu olarak oldukça sıra dışı bir biçimde konumlandırmamızı gerektirir. Elbette Bergson’un da yine bu metinde vurguladığı gibi yeni Platonculuk –ki Hegel de bunu söylemiştir– Aristotelesçi bir Platon yorumundan başka bir şey olmaması nedeniyle aslında bir yeni Aristotelesçiliktir. Bergson da bunu içselleştirmiş olarak hiç çekinmeden İngiliz ve Alman düşüncesindeki klişeyi tekrarlayıp *idea* için tereddütsüz form (*morphê*) karşılığını kullanır. Böylece

Bergson'un özgün bakışı da onun varsaydığı Fransız düşüncesinin ayrıcalığı da bu çeviride her çevirinin aynı zamanda bir anlama tarzı olması sebebiyle kocaman bir soru işaretine dönüşür. Bir kez *idealeidos*, *morphê* olarak anlaşılmaya başlandığı andan itibaren sanıldığı gibi mesele bir felsefî tartışmanın ötesinde aslında ilginç biçimde aşağı yukarı aynı kavram kümesiyle bambaşka bir bilgi ve varlık alanını tanımlayan evren ve insan anlayışından söz etmek hâlini alır. Bu derin tartışmanın yeri elbette burası değildir ancak Platon ve Aristoteles geçişini bir sav (argümantasyon) bağlamından ibaret görmenin bedelinin bu baskın Aristotelesçilik yüzünden Batı düşüncesinin Platon metafiziği ile gereken nesnel bağı kurup kuramadığıyla ilgili kuşkuların doğmasına sebep olduğu söylenebilir. Öyleyse her şeyden önce Bergson düşüncesinin modernite ekseninde bir post-'yeni Platonculuk' olduğunun tespitiyle devam etmek gerekir.

Bergson'un ilk dersin sonunda belirttiği kendi ifadesiyle "hipotezi" ise –kendi içinde zamansal hareket ve mekânsal hareket olarak ayırt edilmeksizin– 'zaman' ve 'hareket' olgularını değişime tâbi olmayan, sâbit 'kavram'ın doğasıyla karşı karşıya getirerek, varlık ve oluş meselesinin çözümü olarak gördüğü 'sezgi' ve 'süre' kavramlarını felsefe tarihi içinden çekip çıkardığı sorunsal bağlamının tematik sorgulaması üzerinden doğrulatılmasına dayanır. Bunun için verdiği özellikle şair ve romancı örnekleri, bir karakteri (kâlici yön) betimlerken söz konusu olay örgüsü ve anlatının zamansallığında (değişim yönü) yalnızca felsefeciler değil, edebiyatçılar ve edebiyat okurları için de oldukça zengin bir metinle karşı karşıya kaldığımızı gösterir. Fransız düşüncesinin edebiyatla olan iç içeliği ve bunun bize yansıyan yanlarıyla bu durum gerçekten de kendi içinde zengin bir tarihsel ve kültürel bir ufka sahiptir. Hipotezin kurgusuna baktığımızdaysa Bergson'un yeni Platonculuğunun ne kadar derine işlemiş olduğunu görürüz; çünkü savını öncelikle Platoncu bir tutumla iç/dış bağlamı üzerine kurar. Böylelikle de bilmenin kendisinin de buna uygun biçimde içeriden mutlak biçimde ve dışarıdan göreceli olarak hâlihazırdaki terimlerle yapılabileceğini belirler. Buradaki iç ve dış bağlamının metafizik bir sorunsal olduğunu ortaya koyuşu ise Bergson'un sentez yönündeki yeni Platoncu niyetini ortaya koyar; Platoncu *eidōs* ve *eidolon* bağlamını, 'basit' (*eidōs*/bir) ve 'bileşik' (*eidolon*/çok) çerçevesinde alarak kavram ve zaman/hareket sorunsalına uygulamak sûretiyle örneklerle açıklamaya girişir. Bu örneklerde Bergson hep aynı şeyi anlatmaya çalışır; hareketin içsel kavranışı, içinde sonsuzluk potansiyelini taşıyan 'basit' içe-

riğe sahipken aynı hareketin dışsal kavranışı her zaman konumlara bölünen ve her bir parçası sonlu olan bileşik içeriği taşımak zorundadır. Bergson özellikle bu ayrımın ne kadar hayatî olduğunu durmaksızın vurgular. Bir şeyin mutlak olarak bilindiği basit görünümü göreceli olarak bilindiği bileşik görünümünden sıkı sıkıya ayırt edilmelidir. Ancak Bergson bize asıl sürprizi aralarındaki ilişkinin ne olduğunu ortaya koyduğunda yapar; çünkü bu ikisi tüm farklılıklarına rağmen aynı paranın iki yüzü gibi birbirine bağlıdır. Bu sürpriz, Platoncu *mimesis* kavramının epistemolojik ve ontolojik bağlamdaki rolünün böylesi bir açmazın çözümü olarak sunulmasıdır. Burada sözü sahibine bırakmak gerekir:

Basit olarak bilinen, şeydir; bileşik olarak bilinen ve tekrar oluşturulan ise, o şey değil, şeyin yapay bir taklidi, şeyin yeniden tesis edilmiş hâli [*reconstitution*], hatta diyebilirim ki neredeyse sahtesidir; şeyin, bizim ögeler olarak adlandırdığımız bir takım işaret, sembol ya da temsiller aracılığıyla, üzerinde uzlaşmış [*conventionnel*], az ya da çok yapay bir taklidi.

Burada eklenen işaret ve sembol terimlerini çıkardığımızda karşımızda doğrudan doğruya Platoncu bir metin buluruz. Bergson basit ve bileşik ilişkisini *mimesis* üzerinden kurarak; basitin asıl şey, bileşik olanın ise onun işaret, sembol ve temsil üzerinden taklidi olarak tanımlar. Öyle ki; “*Bir şeyi mutlak olarak bilmek, bizzat şeyi bilmektir; şeyi göreceli olarak bilmekse, onu bir işaret aracılığıyla bilmektir.*” Burada işaret elbette tekil olamaz; çünkü bileşik aynı zamanda basitin bir oluşuna karşın her zaman çok olmak durumundadır. Diğer taraftan bileşik, bu işaret ve semboller üzerinden basiti taklidinde elbette asla aslı gibi mükemmel olamayacak ancak onu yine de eksik ve kusurlu öykünüşünde bir iz gibi kendi bünyesinde taşıyacaktır. Bu bağlamın iç ve dışla olan ilişkisini ise Bergson çarpıcı bir biçimde hareket üzerinden şöyle kurar: Zihinsel birer varsayımdan ibaret konumlar ‘basit’ hareketin parçaları değildir, konumların toplamı bize asla hareketi vermez; olan, hareketin toplamında harekete öykünen bir yan yanalık dizisidir. O hâlde bir varsayım olarak hareket sembolik bir temsildir. Bu temsilin ‘basit’ olan asıla öykünmesi ise bitimsizdir; yakınlaştıkça daha iyi taklidine ulaşılabileceğinden asla tamamlanamayacak bir tekâmül yolculuğudur. Tam burada, Bergson, ‘öge’ ve ‘parça’ (kısım) ayrımına giderek daha fazla taşıyamadığı Platon maskesinden sıyrılıp Aristotelesçi aslına geri döner. Bakıldığında basit olması bakımından *eidōs*’u ifade ettiği düşünülenin, birden karşımıza ‘şey’

ve ‘öge’ olarak çıktığını görüyoruz. Bu da bize Bergson’un Aristoteles sonrası tüm diğer düşünürler gibi Platoncu sorunsalı Aristotelesçi düzlemde çözümleyen bir zihinsel alışkanlıkla, Aristotelesçi ontolojide *ousia*’nın (töz) tarifi olan ‘*tode ti*’yi (şuradaki şey) yeniden isimlendirenler kervanına katıldığını gösteriyor. Bu açıdan bakıldığında, ‘basit’i Kantçı çağrışımlara yol açan bir ‘kendinde şey’le [la chose en elle-même] özdeşleştirip diğer yandan da ‘nesne’ ve ‘şey’ ifadelerinde bileşik olanın tesisine girişmenin kendisinde, Aristotelesçi töz ve ilinek çıkmazının kendisini iyiden iyiye gösterdiği düşünülebilir. İşte Bergson’un çözmeye çalıştığı “İskender’in düğümü” de tam olarak budur. Bir ‘öge’, ‘basit’ olması bakımından potansiyel sonsuzlukla temsil edilmesi anlamında asla parçalarına/kısımlarına indirgenemez; çünkü parça/kısım dediğimiz, ‘öge’yi temsil etmemizi sağlayan bir varsayımdan ibarettir. Bergson bunu Don Quijote karakterinin ‘basit’ esasında maceralarının sonsuz potansiyeline işaret ederek göstermeye çalışır. Cervantes, karakterini öldürdüğünde aslında bunu yapmayabilirdi de çünkü nihayetinde Don Quijote karakteri ‘basit’ esasında tüketilebilir değildir. Bu da sonsuzun Bergson tarafında tanımına getirir bizi; ‘basit olan’ bizatihî ve mutlak anlamda sonsuzken, ‘bileşik olan’ adet/miktar olarak sonsuzdur ve sonsuz tam da bu iki cihetinde birlikte tanımlanmalıdır. Öyleyse bilgide aranan göreceli değil, mutlak olduğuna göre de Bergson bize kendi ‘süre’ düşüncesinin bunu kavramaya en uygun kavram olduğunu söyleyecektir; çünkü kavram da zâten “*işaretlerin işareti*” olarak elimizdeki tek ve “*en yetkin çözümlenme aracıdır.*” Öyleyse, “*süre problemi metafiziğin merkezi problemidir*” ve geriye kalan da düşünce tarihi içindeki “*sistemler*” üzerinden bu “*a priori önerme*”yi doğrulatacak şekilde açmaya çalışmak olacaktır. Bu durumda okuyucuya kalansa kendisini Bergson’un dersine girmiş bir talebe gibi telakki etmek sûretiyle bu zevkli ve heyecan dolu düşünsel serüvenin peşine düşmek olmalıdır.

OĞUZ HAŞLAKOĞLU
9 EYLÜL, ANAMUR

Sunuş

“Zaman İdesinin Tarihi”ne¹ adanmış 1902-1903 tarihli bu ders, daha önce yayınlanmamış olup, *Presses Universitaires de France* tarafından yayınlanacak yeni bir dizi Bergson dersinin ilkinin teşkil etmektedir. Bergson’un vefatının üstünden yetmiş beş yıl geçmiş bile. Felsefi eseri dışında kalan tek bir elyazması ya da elyazmasından bir bölümün, herhangi bir mektup, ders ya da “ben veya bir başkası tarafından not edilmiş olabilecek”² dediği herhangi bir konferans metninin kesinlikle yayımlanmamasına ilişkin vasiyetine ve bu yönde düzenlemiş olduğu resmi yasağa rağmen, yazıları ve sözlerinin yıl be yıl okuyucuyla buluşmaya devam ettiğini görüyoruz. Ölümünden henüz sekiz yıl sonra, 1949 yılında, Albert Adès’e yazdığı mektupların yanı sıra Adès’in 1918’de yayınladığı bir makaleye ilişkin tuttuğu notların yayınlanmasıyla bir ilk ihlal gerçekleşir. Bununla birlikte, o zamanki vasisi Henri Gouhier’nin Bergson’un derslerine yayım izni vermesi için 1990 yılını beklemek gerekecektir. Böylece, Henri Rude’ün özenli çabalarıyla PUF’ün “Épiméthée” koleksiyonu kapsamında dört cilt yayınlanır, bunlarla kısmen örtüşen başka bir üç cilt de başka bir yayınevinden çıkar.³ Söz konusu dersler, Bergson’un lise (Clermont-Ferrand Lisesi) veya üniversite hazırlık sınıfında* (Paris, Henri IV Lisesi) verdiği derslerdir ve ne felsefi açıdan nasıl

1 Arnaud François tarafından *Annales bergsoniennes*’in I. cildinde yayımlanan ilk iki ders hariç, bkz. Arnaud François, *Annales bergsoniennes*, Paris, Puf, 2002, “Épiméthée”, s. 25-68.

2 Bergson’un vasiyeti, 8 Şubat 1937; 9 Mayıs 1938 tarihli ek yazı, *Correspondances*, yay. haz. A. Robinet (N. Bruyère, B. Sitbon-Peillon, S. Stern-Gillet’nin işbirliğiyle), Paris, Puf, 2002, s. 1670.

3 H. Bergson, *Cours*, yay. haz. H. Hude, I, 1990, II, 1992, III, 1995, IV, 2000; *Cours*, yay. haz. S. Matton, sunuş A. Panero, I, 1892-1893, II, 1886-1887, III, 1892-1893, Paris- Milan, Séha/ Archè, 2008, 2010.

(*) *Classe de khâgne*, École Normale Supérieure’ün Edebiyat bölümüne girmek için yapılan sınavlara hazırlık sınıfı. -ç.n.

bir yarar sağladıkları, ne de hangi saikle kamuya arz edildikleri sorgulanmaksızın yayınlanmışlardır. Bu derslerin değerini ve Bergson'un doktriniyle olan bağıni sorgulayan okur için tartışma hâlâ sürmekte⁴ ve iki uç konum arasında gidip gelmektedir: pek muhtemel durmasa da, yapıtı ortaya çıkarcak gizli anahtarın bu derslerde olduğuna inanan görüş ve tersine, ikisi arasında hiçbir ilişki olmadığını iddia eden görüş. Bu noktada Bergson'un Jean Guilton'a şu samimi itirafı unutulmamalıdır: "Biz üzerinde kişisel inceleme ve araştırma yapmadığımız, Descartes'ın da dediği gibi bilgelerin büyük kısmının hemfikir olduğu geleneksel hakikatleri ortaya koyduğumuz konuları öğretiyoruz."⁵ O halde, Bergson'un takip etmesi beklenen konuların kendisine dayatılıyor olduğu akademik programlara sadık kaldığını kabul etmeliyiz. Eğer bir fikrin ya da bir yazarın açıklanması vesilesiyle ortaya konulanlar, inşa sürecindeki özgün bir düşüncenin tesadüf eseri tahmin edilmesine imkan sağlıyorsa da, Bergson yine Guilton'a söylediği üzere, "bu yeni düşünceye yönelik önermelerle öğretinin gerektirdiği dogmatizmi"⁶ kenarından kıyısından birleştirmekle yetiniyordu. Şimdiye kadar yayınlanan dersler, her şeyden evvel, Üçüncü Cumhuriyet'in mükemmel bir hocasının vermeye muktedir olduğu eğitimi temsil eder niteliktedir. En iyi ihtimalle, Bergson'un derslerinde anlattığı klasik yazarlar ve felsefi akımlar hakkındaki bilgisine dair bir fikir verirler.

Gelgelelim, burada sunulan dersler için durum böyle değil. Birçok açıdan istisnai bir konumdalar ve bu derslerin tarihsel bir boyut taşıdığını söylersek abartmış olmayız. Zira ilk kez, çağdaşları tarafından sıkça anlatılan Collège de France'daki Bergson efsanesinden içeri girmemizi sağlamaktalar. Bu, bütün Paris'i derslerine çeken, "kendisiyle aynı sınıfta" ve "kendisinden hemen önce ders veren ünlü ekonomi uzmanı" Bay Leroy-Beaulieu'yü şaşkınlığa gark eden öğretmen efsanesidir. Zira Bay Leroy-Beaulieu "genellikle neredeyse boş olan amfisinin mucizevi bir şekilde beklenmedik bir kalabalıkla dolduğunu görmekte dir: "Sorbonne öğrencileri ya da Saint-Sulpice'in rahip adaylarının oluşturduğu bir kalabalık, filozofun dersine önceden yer kapmak uğruna, tam bir saat boyunca Leroy-Beaulieu'nün dilenci bir körün çanak tutan köpeğini andıran suratına bakmaya razı oluyordu; bir de meta-

4 Bkz. *Bergson professeur*, M. Delbraccio, S. Matton et A. Panero (dir.), Louvain, Peeters, 2015.

5 J. Guilton, *La Vocation de Bergson*, Paris, Gallimard, 1960, *Cœuvres complètes*, I, Paris, Desclée de Brouwer, 1966, s. 600.

6 *A.g.e.*, s. 601.

fizik sevdalısı monden bayanlara yer tutan zavallı sefiller ve uşaklar vardı.”⁷ Bugün yayınlanan bu dersler, 1930'lara kadar uzanan “Bergson şöhreti”nin başlangıcına işaret etmekle kalmıyor, bu şöhretin kaynağı olma özelliğini de taşıyor; “Fransa’da Bergsonculuğun tüm kültürü kendi rengine boyadığı bir an”⁸ yaşanmışsa, bu her şeyden önce bu dersler sayesinde mümkün olmuştur. Filozofun bağlılık hissettiği yegane çalışma alanı olan yazılı eseri ile sözel öğretisi arasında ikisini birbirine bağlayan bir orta çizgi görevi gören bu dersler, yazarın doğumuna tanıklık eden dünyada kabul gören ve kendine has ışığıyla parıldayarak daha ziyade ölümünün ardından ruhani bir şöhret halesiyle taçlanan kitaplarıyla, geçici dünyevi ününü borçlu olduğu, fikirlerinin tüm dünyaca tanınmasını ve bir süre için çok sayıda kişi tarafından benimsenmesini sağlayan sözlü dersleri arasındaki uçurumu aşmaktadır. Bu dersler aynı zamanda, yeni ve tekil bir ışıkla aydınlattıkları Bergson düşüncesi etrafında hiç olmadığı kadar yoğunlaşıyor olmanın yanı sıra, bunun da ötesine geçip, tıpkı önceden olduğu gibi, Bergson’a vakıf olmayan uzak bir topluluğa değme beceresini kazanmak suretiyle felsefesinin benimsenmesini değilse bile yapıtına ilgi duyulmasını sağlamakla bu konuda uzmanlaşmış çalışmaların çemberini kırmak gibi çifte bir ayrıcalığa sahip.

Derslerin, Bergson kitapları etrafında yoğunlaştığını söyleyerek başlamamız gerekir. Bu katı ve sağlam doktrininin yegane teminatı hiç şüphe yok ki Bergson’un yazılı eseridir ve eser kendi kendine yetmek durumundadır. Lakin dersler, kitapların söylediğinden başka bir şey söylemiyor olsa da, bunu başka türlü söylemektedir. Kimi zaman kitaplardaki bilginin bir özetini sunarken, çoğunlukla onlara eşlik etmekte ve aynı zamanda yazılması planlananların bir ön hazırlığı niteliği taşımaktadır. Aslında bu derslerde, eserine yapılan çok sayıda ihtiyatlı ve üstü örtülü atf söz konusudur; bu durum, zorlu çalışmaları dar bir üniversite çevresi tarafından okunup tartışılan ihtiyatlı araştırmacı Bergson ile gözle görülür şekilde büyüdüğünü gördüğü geniş bir izleyici kitesini adeta büyüleyen ünlü hocayı birbirinden ayırmak isteyenleri yalanlamaya yeter. “Lise öğretmenini Bergson için kesinlikle Bergsoncudur denemez”, bu söze bir itirazımız yok, zira öyle olmayı Bergson’un kendisi de reddetmiştir. Ancak 1900’de Collège de France’da Charles Lévêque’in yerini aldıktan sonra, derslerinde dahi Bergsoncu olmak

⁷ J. ve J. Tharaud, *Notre cher Péguy*, 1926, Paris, Ad Solem, 2014, s. 160.

⁸ F. Azouvi, *La Gloire de Bergson*, Paris, Gallimard, 2007, s. 16; krş. Ph. Soulez ve F. Worms, *Bergson*, Paris, Puf, “Quadrige”, 2002, 3, 4. ve 5. bölümler.

durumunda kalacaktır. Bu Őu anlama gelmektedir, öğretisi giderek daha geniş bir izleyici kitlesine ulaşan Bergson'un sözü, ister istemez daha serbest ve kişisel bir niteliğe bürünüyordur. Nitekim, Gabriel Tarde'in 1904'teki ölümü üzerine, Yunan ve Latin felsefesi kürsüsünü bırakıp modern felsefe kürsüsüne geçmek arzusundaki Bergson, bu talebini desteklemesi için, derslerde öğrettikleriyle kişisel çalışmalarını "mümkün olduğunca birbirine yakınlaştırmak"⁹ dışında başka bir neden ileri sürmez.

Burada ya da orada, söz konusu olan aynı adamdır, konuşan ve yazan aynı kişidir; aynı silindir şapka, aynı siyah kravat ve yakalılık, aynı siyah re-dingot... Son derece ciddi ve ağırbaşlı, felsefe kitapları yazmaktan başka hiçbir şey yapmamış, üstüne üstlük istemeden hatta hiç arzulamamış olmasına rağmen şöhreti tadan biri. Tançrède de Visan'ın tanıklığına göre, bu budalaca şöhretten canı sıkılan Bergson, baş başa kaldıklarında, Yunan ezoterizmine ayırdığı –ve Cuma derslerinden çok daha az takipçisi olan– Cumartesi derslerini mumla aratan bu aylaklar ordusundan kaç kez Őikayet etmemiş midir."¹⁰ Ayrıca, "Collège de France'da verdiği dersler de dahil olmak üzere, konularını doğrudan mevcut çalışmalarından çıkarmamak gibi bir ilke kararı aldığı"¹¹ varsayılsa da, bu kararda, olduğundan daha katı bir sınırlama aramamalıyız. Bergson'un en azından Collège'deki dersleri söz konusu olduğunda, ders konularını doğrudan doğruya geçmiş araştırmalarından ya da dolaylı olarak güncel araştırmalarından derlediğini kabul edebiliriz:

- "Neden idesi" (1900-1901);
- "Zaman idesi" (1901-1902);
- "Sistemlerle ilişkisi içinde zaman idesinin tarihi" (1902-1903);
- "Bellek kuramları tarihi" (1903-1904);
- "Özgürlük probleminin evrimi" (1904-1905);
- "İrade kuramları" (1906-1907);
- "Genel ideler" (1907-1908);
- "Zihnin doğası ve düşüncenin beyin faaliyetiyle olan ilişkisi" (1908-1909);

⁹ Bergson'un yönetime sunduğu 9 Kasım 1904 tarihli mektup, "Modern felsefe kürsüsüne geçme talebi", *M*, s. 638.

¹⁰ Tançrède de Visan, *L'Attitude du lyrisme contemporain*, Paris, Mercure de France, 1911, s. 428.

¹¹ J. Guittou, *La Vocation de Bergson, a.g.e.*, s. 600.

- “Kişilik” (1910-1911);
- “Evrım idesi” (1911-1912);
- Felsefi yöntem hakkında, kavram ve sezgi” (1913-1914);

Dahası, bu dersler, Bergson’un eserinin tümleyici birer parçası olmasalar da yabancı sayılmazlar. Zira bu dersin en önemli özelliklerinden biri, Bergson’un kitaplarında birçok kez bu derse atıfta bulunmuş olmasıdır. “Dirilerin Hayaletleri”inde* [Fantômes de vivants], “kesinliğin Yunanlar tarafından icadı” ile ilgili olarak, “Collège de France’da verdiğimiz çeşitli derslerde, özellikle de 1902-1903 derslerimizde bunun üzerinde durduk¹²” diye belirtir. Öte yandan, *Yaratıcı Evrim*’in dördüncü bölümünü şu notla açar: “Bu bölümün sistemler tarihini ve özellikle Yunan felsefesini ele alan kısmı, 1900’ten 1904’e kadar Collège de France’daki derslerimizde, özellikle de *zaman idesinin tarihi* üzerine bir derste (1902-1903) uzun uzun geliştirdiğimiz görüşlerin yalnızca çok kısa bir özetidir.”¹³ Her şey bize, *Yaratıcı Evrim*’in yazım sürecinin Collège’de verilen derslerin özülle beslenmiş olduğunu ve derslerin kitaba ışık tutabileceğini düşündürüyor. Çoğu zaman Bergson’un kitaplarında basit formüller etrafında bir araya getirdiği pek çok şeyin, öncesinde bu derslerde etraflıca açıklanmış olduğu görülür. Esas itibarıyla bu ders, Bergson’un *Yaratıcı Evrim*’in 313-363 sayfaları arasında yazdıklarını yeni bir solukla ve bazen artan bir kesinlikle tekrar ele almaktadır. Bununla birlikte, dersler asla eserin yerini almamalıdır; fakat diğerleri gibi bu örnekte de gördüğümüz gibi, dersler esere eşlik edebilmekte, eserin kısalığı itibarıyla çeşitli yorumlara mahal veren şu ya da bu pasajına verilmesi icap eden anlamı doğrulamakta ve genel hareketi içinde eseri güçlendirmektedir.

Bu dersi okuyarak yapılabilecek en önemli keşiflerden birini akılda tutmamız gerekirse eğer, bu, Bergson’un metafizik tarihi içerisinde Plotinos felsefesine atfettiği önem olabilir. 1907 tarihli çalışmada Plotinos felsefesi bahsine neredeyse hiç yer verilmez; fakat yine bu çalışma ışığında fark ediyoruz ki bahsinin edilmemesi, Plotinos felsefesinin Bergson’un ziyaret ettiği tüm büyük sistemleri okuyabilmesine olanak veren prizma görevini daha

(*) “Dirilerin Hayaletleri ve Taharriyat-ı Ruhiye”; Türkçe çevirisi için bkz. Henri Bergson, *Zihin Kudreti*, çev. Miraç Katırcıoğlu, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998, İstanbul. –ç.n.

12 H. Bergson, “Fantômes de vivants”, *L’Énergie spirituelle*, Paris, Puf, “Quadriges”, 2010, s. 83, not 1. Mevcut kitapta bilhassa beşinci dersi ilgilendiren bir bahis söz konusudur. Bkz. s. 87 vd.

13 H. Bergson, *L’Évolution créatrice*, bölüm IV, Paris, Puf, “Quadriges”, yay. haz. A. François, 2007, s. 272, not 1.

iyi görebilmesinde saklıdır. Böylece Platon, Aristoteles, Spinoza ya da Leibniz'in arkasında yatan, Plotinos'un metafiziğe ilk ve son olarak kazandırdığı sistematik birliği yeniden keşfetmek, Bergson'un bize sunduğu tarihin büyük özgünlüğüdür.¹⁴ Bu, Bergson'un her sistemin içine nasıl bir kesinlikle girdiği ve derslerinde, *Yaratıcı Evrim*'de bizi alıştırmış olduğu görüş seviyesine çıkarak (zira bu kitabın IV. bölümünün alt başlığı "sistemler tarihine bakış"tır) metinlerin detaylı bir açıklamasını ve tefsirini sunduğu konusunda bizi ikna etmelidir. Metafiziğin yeni Platoncu okuması bir kez yeniden tesis edildiğinde, hiç şüphe yok ki Bergson'un eleştirel gayreti Heidegger'in, birkaç sene sonra girişeceği, Hegel felsefesinden yola çıkarak metafiziğin ontoteolojik yapısını açma çabasıyla kıyaslanabilir olsa gerektir.

Fakat bu dersin tekilliğini teşkil eden unsurlar bundan ibaret değil; çünkü ders her ne kadar doktrine odaklanıyorsa da, bir uzman çevresinin çok daha ötesine yayılım göstererek, onu duyabilen herkese ya da henüz duyamayan bazılarına değebilme özelliği taşımakta. Zira filozofun bizim geri dönüşsüz bir şekilde kaybolduğunu düşündüğümüz serbest sözünü, bir yüzyıldan fazla bir zaman öncesinde insan düşüncesinin ulaştığı o üstün mertebeden çınladığı hâliyle okuma ve neredeyse dinleme imkanı sağlıyor. Bu ders kayıtlarını okurken, Bergson'un vasiyetine itaatsizlik ediyormuşuz duygusundan daha çok, zamanın acımasız kanununa bir anlığına da olsa karşı duruyormuşuz gibi tuhaf bir izlenime kapıldık. Aslında bu derse dair bazı izler, bir takım açıklamalar Jacques Chevalier'in¹⁵ bir kitabında mevcuttu; daha kesin olarak da 1904 yılında *Revue de Philosophie*'de¹⁶ dersin bir özetinin yayınlandığını biliyoruz. Fakat bunlar ancak, geçmişteki olayın geride kalan tozundan ibaretti, artık var olmayan ve kuvveti yalnızca bazı tanıklıklar aracılığıyla olsa olsa tahmin edilebilen bir sesin uzak yankısıydı. "Bergson hiçbir not ya da kağıda bakmadan, bazen küçük bir mendili evirip çevirerek bazense ellerini birleştirmiş olarak konuşurdu"¹⁷, sabırla takip ediyor görüldüğü düşüncelerinin içsel akışını kaybetmemek için, "bakışı tamamen kendi içine dönüktü."¹⁸

¹⁴ *Archéologie de Bergson* çalışmamızda yapmayı önerdiğimiz şey buydu. Bkz. Camille Riquier, *Archéologie de Bergson*, Paris, Puf, "Épiméthée", 2009, § 9, "La figure centrale de Plotin dans l'histoire de la métaphysique".

¹⁵ Bkz. J. Chevalier, *Bergson*, Paris, Plon, 1926, 1941, s. 82, 92, 150.

¹⁶ Bkz. Ekler, s. 321-327.

¹⁷ Tancrède de Visan, *L'Attitude du lyrisme contemporain, a.g.e.*, s. 427.

¹⁸ Charles du Bos, "Journal du mercredi 22 février 1922", Île-Saint-Louis, *Journal*, 1921-1923, Paris, Corrêa, 1946, s. 62.

Eğer bugün herhangi bir iz kalmışsa, bu ancak dinleyicilerinin elinden olabilirdi ve yakın zamanda yayınlanması planlanan diğer dersler için de bu geçerli olacaktır. Bundan sonrakilerde olduğu gibi bu derste de, Bergson'un sözünün neredeyse eski hâliyle yeniden oluşturulması söz konusudur. Ne var ki bu ders sanki, zamanın seyrini tersine çevirmeye ve olayı tam da olduğu olduğu hâliyle, bizzat kaynağından çıkıyormuşçasına tekrar yaşamaya dair Faustvari arzumuzu az çok tatmin etmekten çok daha fazlasını yapıyor gibidir.

Aslına bakılacak olursa, dersin neredeyse kelimesi kelimesine aktarımını amaçlamış olan ve bugün ancak bir ses kaydının kiyle mukayese edilebilir nitelikteki transkripsiyonun doğruluğu konusunda ısrarcı olmamız gerekiyor. Bunu, Bergson dinleyicilerinin pelerini içinde görmeye alıştıkları Charles Péguy'nun derslere olan sadakatine borçluyuz. Yanlış anlaşılmasın, Péguy derslerde not aldığı için değil; hayır, hiç not almıyordu; zira suyu yeri doldurulamaz olan kaynağından kana kana içmekle fazlasıyla meşguldü. Bugün eğer, iki ders tamamen¹⁹ ve yine iki ders de kısmen²⁰ korunmuş olarak elimizdeyse, bunun nedeni Péguy'nun ya hasta olup ya da başka nedenlerden ötürü derslere katılmamış ve olayın, gerçeğine mümkün olan en yakın hâliyle kendisine intikal etmesini istemiş olmasıdır. Öğrenci notları Bergson'un taklit edilemez o eşsiz sesini ve üslubunu yansıtmaktan, bir düşüncenin çıktığı noktayı kaynağından almaktan aciz kalırdı. Péguy de bunu kabul ediyordu, öte yandan, ardında “metafizik bir derinliğin” saklı olduğuna hükmettiği bir saplantısı vardı: “yazarın formunu ve düşüncesini, henüz belirtildiği o ilk an itibariyle kavrama, hatta mümkünse, eğer varsa, taslaklarının dahi sırrını açığa çıkarma”²¹ isteği. “Bu tutkuya sahip olan kişi”, diye devam ediyordu Péguy, “tarihin eserin kaynağından çıktığı o noktasına taşınmak ister”. Péguy, “dehanın sırrını o ilk açığa çıktığı an itibariyle, doğrudan, dolaysızca ele geçirmeyi”²² umut etmektedir. Bu yüzden de, kendisi gidemediğinde Bergson'un derslerini onun yerine takip etmeleri için yeminli stenograflar olan Raoul ve Fernand Corcos kardeşleri göndermekte tereddüt etmez. Yapılan bu transkripsiyonlar çok uzun yıllar birkaç karton kutuda unutulmuş olarak kalır. André Devaux'nun Péguy ailesinin eliyle kendisine geçen bu notları Doucet Fonu'na teslim etmesi için

¹⁹ “L’histoire de l’idée de temps” (1902-1903) ve “L’évolution du problème de la liberté” (1904-1905).

²⁰ “L’idée de temps” (1901-1902) ve “Histoire des théories de la mémoire” (1903-1904).

²¹ Ch. Péguy, *Par ce demi-clair matin*, 1905, Paris, Gallimard, “Bibliothèque de la Pléiade”, yay. haz. R. Burac, cilt II, 1988, s. 214.

²² *A.g.e.*, s. 215.

1997 yılını beklemek gerekir. Aynı boyutlarda üç kırmızı kutu içinde, daktilo edilmiş olarak saklanmış bu notlara, kayıt dışı oldukları için, baş vurabilmenin tek yolu var oldukları bilgisini haiz olmaktır.

Bu da demektir ki bu sayfalara paha biçilemez; çünkü bu transkripsiyon, Péguy'ün kendisi için ümit ettiği şeyi karşılamayı amaçlamıştır. Bergson'un aslına mümkün mertebe sadık kalınarak ve tam bir doğrulukla yeniden oluşturulmuş olan derslerini okurken Péguy'ün istediği, yazının külleri altından hocanın tonlamasını, hafızalara bir yüzden daha iyi kazınan ve "Bergson'un söylediği her şey"e "başka hiçbir şeyin yerini tutamayacağı kendi kişisel tesirini"²³ kazandıran o eşsiz sesini duymaya devam edebilmektir. Bir derste sözcüklerden çok daha fazlası olup biter: bir ton, bir varoluş ve konuşma biçimi, bir ritim, öteye iletilen ve yaşamın ta kendisi olan bir hareket. Bergson'un derslerini çok iyi anımsayan Péguy'ün, bize onun, söyledikleri aracılığıyla olduğu kişiyi resmeden ve söylediklerinden daha ziyade basit anlatım tarzıyla ilgilenen sesli bir portresini bırakmış olmasında şaşırıcı hiçbir yan yok: "Tüm konferans boyunca, mükemmel, kendinden emin, yorulmak bilmez bir şekilde, tükenmeyen çok ince bir kesinlik ve titizlik içinde konuşuyordu. Sürekli inkar edilen bir zayıflık görüntüsünün ardında, kendisine has olarak kalacak cüretkar, yepyeni ve derin bir zarafet gizliydi; bir fikri adeta besteleyerek oluşturuyor, öneriyordu ve ne kadar temel ya da devrimci olursa olsun, asla övünmüyor, fikrini sergilemeye çalışmıyordu."²⁴ Bergson'un derslerinin bir başka sadık müridi Georges Sorel de benzer şekilde, "öğretisinin eğilimlerini iyi bilmek ve kitaplarını iyi anlamak için Bergson'u dinlemiş, duymuş olmanın ne kadar faydalı olduğu"nun²⁵ altını çizer.

Öyleyse, bu ders özelinde farklı bir şey söz konusudur, söyleyenin canlı sözüne dayanan, çoğu kişinin neden bu adamın derslerini dinledikten sonra kitaplarını okumaya yöneldiğini ya da kendisine sırt çevirmiş olmalarına rağmen onu tekrar dinlemeye gelebildiğini açıklayan bir şey: "Kitaplarının bana anlatamadığı ya da hissettirmekte yetersiz kaldığı şeyler, kendisiyle karşılaşmış sözünü işitmemle birlikte açıklığa kavuşuyordu"²⁶, diye aktarıyor Chevalier. Dolayısıyla bize burada, Bergson'un kendisiyle ve kendi sesiyle,

23 Ch. Péguy, *Réponse brève à Jaurès*, 1900, Paris, Gallimard, "Bibliothèque de la Pléiade", yay. haz.. R. Burac, cilt I, 1987, s. 571.

24 A.g.e., s. 571.

25 Georges Sorel, "Lettre à Daniel Halévy", *Réflexions sur la violence*, Paris, Seuil, 1990, s. 6. [Bkz. Georges Sorel, *Şiddet Üzerine Düşünceler*, çev. Anahid Hazaryan, Telemak Kitap, 2021, İstanbul]

26 J. Chevalier, *Bergson*, a.g.e., s. 3.

mümkün olabildiği kadarıyla tekrar bağlantıya geçebilme yani fikirlerini henüz çiçeklenme aşamasında daha taptazyken yeniden yakalayıp kavrama fırsatı sunulmaktadır.

Okuma eyleminde, art arda okumalarımızla cilalanan metinler, bizlere fazlasıyla aşına gelmeye başlar. Dinliyor olmanın tersine, bakış, okuma eylemine odaklanmış olanı dahi, bizlere hep bilmiş ya da biliyor olmadığımız gerçeğini çok çabuk unutturur. İşte Péguy, başlangıçtaki o büyüü tastamam yeniden oluşturmayı başarmak için stenografik notlarda hâlâ eksik olan her şeyi bilen ilk kişidir; Corcos kardeşleri sosyalist bir kongreye ya da parlamento tartışmasına olduğu kadar Bergson'un derslerine de gönderiyordur: "telaffuz, ses tonu, jestler, sesin kuvveti, tınısı ve sadece duyulan değil, aynı zamanda hatlar, bakışlar, endam, başın, omuzların duruşu ve tüm beden dili". Ayrıca, bir söz ağızdan çıktığı şekliyle stenografi aracılığıyla tekrar canlı kılınmak isteniyorsa çok hassas bir kulağa ve aşırı ihtiyatlı davranmaya ihtiyaç vardır, en nihayetinde stenografik bir aktarım, "her duyulana ya da duyulmayı, duyulana neyin eşlik ettiğini, neyin görülüyor ya da neyin yapıyor olduğunu, neyin iyi hissedildiğini ya da ne hissedildiğini, neyin tahmin edildiğini veremez."²⁷

Ancak yine de, bu dersler etrafında yaratılan boğazları düğümlemiş o benzersiz coşku, bir filozofun, sağlığında henüz bir öğretiye iliştilmiş bir isim olmadan önce, kütüphanelerimizde işgal edeceği ve şimdiki zamanda rahatsız edilmeyi bekleyerek uslu uslu duracağı yere indirgenmediği gerçeğini bize hatırlatmalıdır. O, yazının henüz ele geçiremediği biriydi, sesini duyuran bir insandı, bir sestü ve doğası gereği rahatsız ediciydi çünkü duyanlar vardı. Elli yıl sonra, aynı yerde, uzaktan takipçisi olduğu Bergson'un prestijini anımsayan Maurice Merleau-Ponty, felsefenin rolüne dair, "kitaplara konmadan" ve "kendisinde olağandışı ve neredeyse dayanılmaz olanı"²⁸ boğmadan önce, bir ses olarak yüksek perdeden çıkmaya karar verip dinleyicilerini etkilemeye başladığında girişeceği sorgulamaya atıfta bulunur. Okumak istediğimiz kitapları arar buluruz ama bize erişen, biz her zaman istemesek de bize kadar gelen, sözdür ve bazen kitapları terk etsek de, bizi onlara geri getiren yine odur. Bu dersin bunu başardığına hiç şüphe yok.

CAMILLE RIQUIER

²⁷ Ch. Péguy, *Débats parlementaires*, 1903, Paris, Gallimard, "Bibliothèque de la pléiade", yay. haz. R. Burac, cilt I, 1987, s. 1109.

²⁸ M. Merleau-Ponty, *Éloge de la philosophie*, Paris, Gallimard, "Folio", 1993, s. 65.